

ЖІНКИ-ГОНЧАРІ ПОДІЛЛЯ

Народна мудрість стверджує: “В хаті жінка три кути держить, муж четвертий”¹. Так складалася історія нашого народу, що не тільки хату, а й державу часто тримала на своїх плечах українська жінка. Воістину титанічною була державницька діяльність рівноапостольної княгині Ольги, високоосвіченої Анни Ярославівни, доньок київського князя Всеволода – Євпраксії та Анни, мужніх дружин високоповажних чоловіків із українських князівських родів, шляхти та козацької старшини, жінок-політиків, учених, митців, чиї імена навіки золотом вписані в історію українського народу.

Та не менш значущим у цьому літописі постає образ простої української жінки, яка завжди віддано служила своїй батьківщині, всім єством своїм несла велику любов та милосердя, високу культуру та безмежну мудрість. Уявлення про українську жінку, її місію зуміли передати в подобі Богоматері давньоруські майстри іконопису. Недаремно в світогляді українського народу набули поширення дві її іпостасі: Богоматір Милування – мати, яка плекає дитину, і Оранта (або Панагія) Заступниця, Покровителька. Ці риси у значній мірі простежуються і в образі земної української жінки – Матері, яка в духовній спадщині народу постає символом рідної землі. “Рідна сторона – мати, чужа – мачуха”, – підкреслює народна мудрість.

В літопис народу вписано чимало зразків самовідданості та мужності, мудрості та щирого патріотизму, обдарованості української жінки. Участь подільських майстринь у відродженні та збереженні мистецьких традицій гончарства краю яскраве цьому підтвердження.

Поділля відзначається багатим різновидом кераміки. Її початки беруть витоки з глибини доісторичних часів. У спадкоємній послідовності тут побутувало багато культур, про що свідчать різноманітні за часом та формою археологічні знахідки². Керамічне виробництво на подільській етнографічній території сягає епохи неоліту. Серед решток матеріальної культури чимало високохудожніх зразків трипільського гончарства. У виробках подільських гончарів досить виразно простежуються і традиції ранньослов'янської кераміки, що свідчить про глибокі історичні корені цієї галузі художньо-виробничої діяльності народу, який зусиллями сотень поколінь створив яскраві шедеври світового декоративно-вжиткового мистецтва, виконані не тільки в дереві, тканині, вишиванні, писанкарстві, а й у випаленій глині – кераміці, якою на початку ХХ століття займалися майстри більш як двохсот гончарних осередків Поділля³.

У процесі розвитку гончарних промислів краю склалися своєрідні, локальні орнаментальні групи, декоративні системи, окремі творчі школи, що й вирізило їх з-поміж інших українських гончарних центрів. Відомий етнограф, дослідник культури Поділля Євгенія Спаська у 20-х роках ХХ століття, характеризуючи бубнівську кераміку – перлину подільського гончарства, зазначала: “...трудно згадати серед виробів усього українського гончарства таку рясноту, таку субтропічну орнаментацию, яка вражає на бубнівському посуді... Гончарі ніби квітоводи, що один перед одним змагаються, скільки гатунків рослин вони можуть вивести з того самого насіння”⁴.

Різні часи випадали на долю гончарних осередків краю: часи злету, появи майстрів-самородків, які працею вславляли рідну землю, продовжуючи традиції своїх прадідів, і часи занепаду, навіть забуття, коли вал, план та податки вбивали, нищили мистецьку своєрідність подільської кераміки. Нині подільське гончарство переживає не найкращі, але наділені оптимізмом, часи. На фоні згасаючих відомих осередків у с. Копіївка, с. Жорнищах Іллінецького р-ну, с. Майдан-Бобрик Літинського р-ну, с. Крищенець Тульчинського р-ну, м. Бару та інших центрів гончарства краю, з кінця 80-х років ХХ ст. намітився позитивний сплеск у відродженні одного з найвизначніших гончарних осередків України у с. Бубнівка Гайсинського р-ну Вінницької області⁵. Підтвердження цьому – відкриття тут у вересні 1988 р. меморіального музею-садиби славетних бубнівських майстрів братів Якіма та Якова Герасименків, створення у 1989 р. при місцевій десятирічці школи художньої кераміки; заснування у 1990 р. художньо-виробничого об'єднання (ХВО) “Бубнівська кераміка”, технічне переоснащення процесу виготовлення гончарних виробів, значне зростання робочих місць на підприємстві⁶.

Визначними подіями у житті осередку стали Всеукраїнські симпозиуми-практикуми, перший з яких відбувся у Бубнівці у вересні 1995 р. В роботі форуму брали участь 28 гончарів з усіх куточків України. Саме тут, на першому симпозиумі, 30 вересня 1995 р. було відкрито нове сучасне виробниче приміщення ХВО “Бубнівська кераміка”. У виступі на урочистостях з цього приводу голова Спілки майстрів народного мистецтва України В.М. Прядка зазначив, що об'єднання має стати експериментальною базою Спілки у підготовці гончарів для всієї України, а Бубнівка справедливо є центром не тільки подільської, а й української кераміки⁷.

Відродженню та розквіту бубнівського гончарного осередку значною мірою сприяла творчість самотніх жінок-гончарів. Зокрема, заслуженого майстра народної творчості, члена Спілки народних мистецтв України, племінниці славетних гончарів (братів Якіма та Якова Герасименків), Фросини Іванівни Міщенко та її талановитих учениць – народних майстрів, членів Спілки народних мистецтв України Тетяни Шпак, Валентини Живко, Тетяни Дмитренко та праці інших жінок-гончарів осередку, які зуміли не тільки зберегти, а й примножити гончарні традиції подільського краю⁸.

Фросина Іванівна Міщенко – майстер надзвичайного обдарування. Різне траплялося на життєвому шляху цієї тендітної жінки: і добре, і зле. Народилася 7 липня 1926 р. у с. Новоселівка в сім'ї бідняків. Батько помер, коли Фросині Іванівні виповнилося 2 роки. Мати, Тупчієнко Тетяна Агафонівна, – рідна сестра Якіма та Якова Герасименків. З малих літ, відколи пам'ятає себе Фросина Іванівна, сім'я жила дуже бідно, голодувала. Мати працювала в колгоспі, а у вільну хвилину ткала полотно, аби хоч якусь копійку заробити і вирятувати дітей від голоду. Дівчинкою, з семирічного віку, потягнулася Фросина Іванівна до малювання, виявивши неабиякі здібності. Паперу не було. Олівців та фарб також. Тому, як розповідає майстриня, для виготовлення фарбників використовувала все, що бачила навколо себе: пастернак з городу, перетертий у макітрі, – зелена фарба. Для виготовлення фарби червоного кольору перетирала цеглу на порошок, розводила водою, для чорної розводила сажу, для фіолетової брала ягоди бузини. До фарб обов'язково додавала яєчний білок. Щіточку робила з трави і малювала на печі півників, коників, баранців, квіти, вазони. А надвечір, поки мати повернеться з роботи, візьме віхтя і все забілить, “щоб мати не біла”⁹.

“На всю стіну вазон малювала”, – згадує Фросина Іванівна. Якось застала її сусідка за роботою, баба Ярина. Остовпіла від краси, вигукнула: “Ой, як гарно. Оце празник буде! Іди і мені такого вазона намалюй”. І пішла дівчинка зі своїми черепочками малювати бабі стіну, а вона за працю миску муки віділила. Отак і почала 7-річна майстриня допомагати матері на хліб заробляти та сім'ю годувати. Багато тоді новоселівських хат у Франіних вазонах майоріло¹⁰.

У тому ж, голодному 33-му, почала прилучатись до гончарного мистецтва дядьків – Якіма та Якова Герасименків. “Більше дядька Якова боялася, – пригадає майстриня. – Строгий був. До виробів своїх не підпускав. То він за малюнки свої боявся, щоб тільки у нього були такі. А дід Яким – навпаки. Тільки прийшла на подвір'я, уже й кличе: “Ходи-но, поляпай мені там кружечки, а я подивлюся, що воно з того вийде. Талан у тебе, дівко, це вже видно”¹¹.

З дванадцяти років довелося Фросині Іванівні зазнати важкої колгоспної праці в полі, а потім з 1944 по 1947 рр. був цукровий завод, куди за рекомендацією колгоспу направили дівчину на роботу.

З 1947 р. взяли дядьки Герасименки Фросину Іванівну до себе ученицею в гончарню, стали навчати секретів роботи з глиною. Часто доручали розписувати роботи на виставки. У 1948 р. майстриня вже самостійно виготовляла посуд, іграшки. Робота з глиною дуже подобалася, хоч і важкою була для дівочих рук. Та тільки навчилася Фросина Іванівна вправно гончарювати, як засудили її до шести місяців примусової праці за те, що самовільно пішла з колгоспу працювати в гончарню майстерню. Деяким чиновникам здалося, що заняття керамікою – це не що інше, як свідоме усунення від участі в колективній праці. Не змирлася з вироком майстриня, таємно втекла з-під варті. Доля закинула її аж до Молдавії. Бідувала там, зовсім знесиленою повернулася додому. Так і відпрацювала в колгоспі примусову працю півроку день у день без жодного трудовдя. А потім знову повернулася до гончарів. Виготовляла вироби, випалювала, розписувала і знову творила, творила високохудожні речі¹².

З початку 50-х років почала брати участь у виставках народної творчості. Вироби майстрині завжди тішили “незбагненними птахами”, звірами, оригінальними сюжетними рішеннями, свідчили про самотність їх автора. Не було такого показу робіт, який не супроводжували б відзнаки, різноманітні нагороди. Багато з кращих творів майстрині поповнили колекції музеїв Вінниці, Львова, Києва¹³.

Незважаючи на скрутний повоєнний час, примітивне технічне оснащення артілі гончарів, колектив жив і творчо працював. Біда прийшла у 1958 році. Комуś із владних чиновників вдалося нерентабельним це підприємство. Спершу – збільшили норми виробітку до опішнянських. Та годі було сподіватися на те, що бубнівська артіль, де навіть електроенергією не користувались, зможе зрівнятися у виробництві з механізованою фабрикою. Майстрам та учням ледве наполовину вдавалося виконувати штучно завищений план. Майстерню стало лихоманити. “Припинити виробляти полив'яні гладушки!” – летіла директива за директивою. “Жодної квіточки на посуді. Прибутку не дає!” – нагадували згори адміністратори. Дійшло до того, що майстерня стала виготовляти, женучись за планом, лише мисочки для отрутохімікатів від бурякових шкідників. Вал і план стали на перешкоді творчості, вели до занепаду промислу.

У 1958 році, коли герасименківську гончарню адміністративно “перепрофілювали” на план та вал, у майстрів не залишилось можливості для творчості. Фросина Іванівна вирішила залишити артіль. Знову пішла в ланку, працювала у полі. Але, як тільки випадала вільна хвилина, її руки знову місили глину, виготовляли і розписували ужитковий та декоративний посуд, різноманітні скульптурки, іграшки та багато інших виробів¹⁴.

У 1959 році артіль перестала існувати. Справжні майстри, в тому числі й Фросина Міщенко, продовжували в міру своїх сил творити в домашніх умовах, ще не раз посилаючи на виставки свої вироби й отримуючи за них нагороди. Бубнівський гончарний промисел після розвалу артілі поволі перетворювався на кустарний.

Сумними і принизливими були останні роки життя славетних бубнівських майстрів, чиї твори увійшли до золотого фонду нашого мистецтва.

Ще за життя всесвітньо відомих майстрів промисел поволі вмирав, втрачав набуті у віках традиції. Та залишились учні, ентузіасти гончарства, які били на сполох, намагалися привернути увагу владних структур до згасаючого керамічного осередку, наголошуючи на його національній вартості. Врешті-решт під тиском громадськості, майстрів у 1969 році в Бубнівці знову почала діяти експериментальна гончарня.

З перших днів роботи до гончарні повернулися кілька обдарованих майстрів, з-поміж яких була і Фросина Міщенко. Вона включилася в роботу не тільки як досвідчений митець, а й як продовжувач кращих гончарних традицій споконвічного батьківського промислу. Чимало зусиль доклала Фросина Іванівна до збереження мистецьких здобутків, самобутності подільського промислу.

Ф.І.Міщенко розуміла, що у справі збереження традицій можна зарадити навчаючи обдаровану молодь. У тому ж 1969 році з її ініціативи при гончарні було створено школу для підготовки гончарів, в якій навчалися близько 20 переважно сільських дівчат¹⁴. За своє творче життя Фросина Іванівна виховала, підготувала до самостійної творчої праці 15 майстрів. Особливо пишається вона своїми двома ученицями – Тетяною Шпак та Валентиною Живко, які разом з нею були запрошені до участі у Всеукраїнському семінарі з питань народного мистецтва, що відбувався у 1988 році в м. Седневі Чернігівської області.

Тетяна Іванівна Шпак – сільський медик. У 1969 році працювала в гончарному цеху, пройшла школу Ф.І.Міщенко. Обдарований, умілий гончар. Зараз Тетяна Іванівна – директор Музею братів Герасименків, керує школою художньої кераміки, в якій займаються хлопчики та дівчатка з Бубнівської середньої школи¹⁵. Вони вчать виготовляти гончарні вироби. Спочатку – іграшки, а далі – посуд з неповторним орнаментом бубнівських гончарів.

Нині у Бубнівці під керівництвом талановитих майстринь набирає силу і утверджується молода генерація майстрів. З 25-ти працівників об'єднання “Бубнівська кераміка” чотирнадцять – жінки.

Матеріали експедицій під керівництвом Ю.С.Александровича у 1925 – 1926 рр. свідчать про те, що: “Жінки в Бубнівці не ганчарували ніколи – ...це не бабська робота, не по жіночій силі. Звичаям давати жінкам розписувати посуд тут нема. Одинокий випадок, коли дівчина писала миски, був у родині Мойси Риги, де молода дівчина-каліка брала активну участь у виробництві. Померла вона за молодих років.”¹⁶

Совецькі часи принесли чимало “не по жіночій силі” випробувань: війни, руйнування, голодомори, злидні, неволя, вдівство, сирітство, існування в умовах постійної боротьби за виживання і духовного приниження... Материнський інстинкт, безмежна любов до рідної землі, народних традицій, власна відповідальність за їх збереження дали сили вистояти.

¹Прислів'я та приказки. – К., 2000. – С. 95.

²Державний архів Вінницької області (далі ДАВО), ф. 4971, оп. 1, спр. 41, арк. 46 – 47.

³Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1994. – С. 416.

⁴Спаська Є. Орнамент бубнівського посуду // Матеріали до етнології. Т. 2. – К., 1929. С. – 214.

⁵ДАВО, ф. 1362, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

⁶Мельничук Л., Мельничук І., Вдовцов М. Бубнівська кераміка. – Вінниця, 1999. – С. 31.

⁷Традиції і новаторство // Трибуна праці. – 1995. – 27 вересня.

⁸Мельничук Л., Мельничук І., Вдовцов М. Бубнівська кераміка // Народне мистецтво. – 1997. – № 2. – С. 29.

⁹Опариста Н. І. Оживе легенда. Відродимо славу гончарного промислу // Вінницька правда. – 1979. – 11 квітня.

¹⁰Мельничук Л., Кимак Я. Недоспівана пісня гончарного круга // Панорама. – 1995. – 27 вересня.

¹¹Балан Н. Відродили бубнівської кераміки // Подолія. – 1993. – 11 березня.

¹²Натыкин А. Бесконечность гончарного круга // Труд. – 1990. – 22 июня.

¹³Чудний В. Зигзаг повертається? // Культура і життя. – 1991. – 18 травн.

¹⁴Мельничук Л., Кимак Л. Недоспівана пісня гончарного круга // Панорама. – 1995. – 27 вересня.

¹⁵Надано статус державного // Трибуна праці. – 1990. – 6 вересня.

¹⁶Шульгіна Л. Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі // Матеріали до етнології. Т. 2. – К., 1929. – С. 155.